
SZEMLE

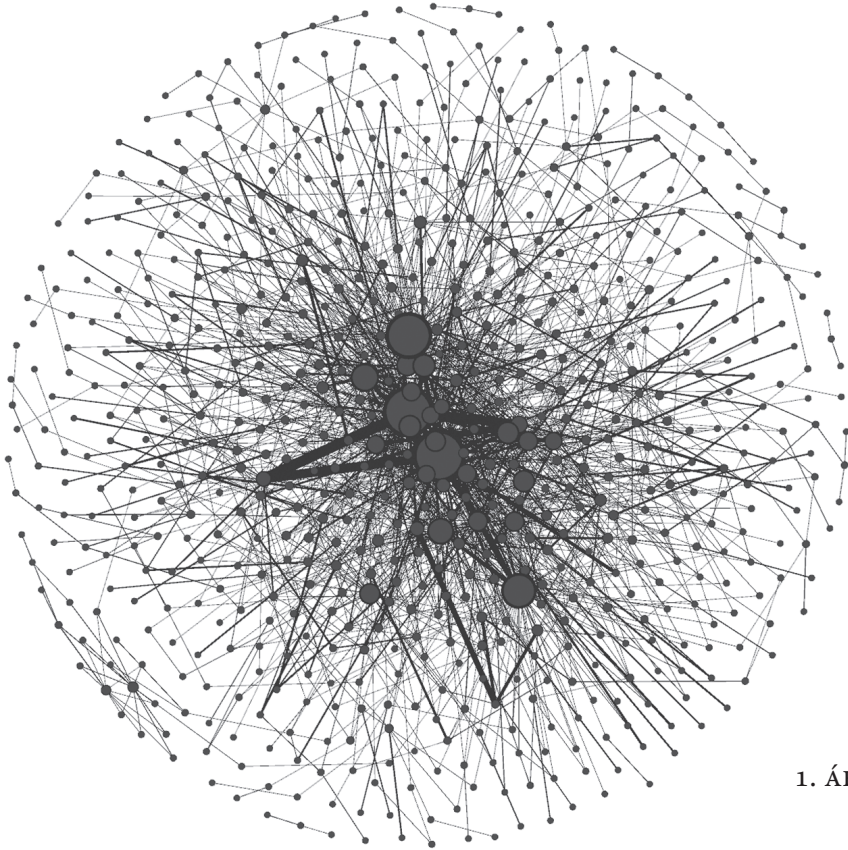
NÉMETH ZOLTÁN

Hálózatelmélet és kánon (az afrikaans irodalomban)

BURGERT A. SENEKAL: *Canons and Connections. A Network Theory approach to the study of literary systems with specific reference to Afrikaans poetry.* Washington, DC, New Academia Publishing, 2014, 172. l.

Burgert A. Senekal, mint az könyvének alcíméből is kitetszik, a hálózatelméletet rendszerelméleti vonatkozásaiban kezeli, s az afrikaans irodalom viszonyainak értelmezéséhez használja. A kötet első fejezetében Duncan Watts megállapításából indul ki, aki arra mutat rá, hogy az utóbbi két évtized a kapcsolatok korszaka, s hogy a Facebook, a Twitter és a YouTube nyomán a világ kisebb hely lett, mint előtte volt. A komplex rendszerek és a hálózatok iránti érdeklődés éppen a kapcsolódások növekedésével magyarázható. A hálózatelmélet hasznosítása kezdetben főként a fizika, a szociológia és a közgazdaságtan területén hozott eredményeket, de fontos szerepet játszott nyelvészeti kutatásokban is. Az irodalom területén Senekal ennek kapcsán utal Hendrik Van Gorp-ra, aki szerint „rendszerfogalmakat” már az orosz formalista Jurij Tinyanov, továbbá Jurij Lotman, Claudio Guillén és Robert Estival értelmezései is mozgósítottak, de az 1970-es évektől Niklas Luhmann, Siegfried J. Schmidt és Itamar Even-Zohar műveiben vált kutatási eszközzé. Az utóbbi szerző nevéhez köthető sokrendszerű irodalomelmélet (polysystem theory) elemeit a francia szociológus, Pierre Bourdieu is integrálta kutatásaiba. Senekal ennek kapcsán édesapja, Jan Senekal 1987-es kijelentésére is utal, eszerint: „Az utóbbi időben az irodalomra rendszerként tekintünk, és nem könyvek/szövegek/nyelvi konstrukciók gyűjteményére.” (4)

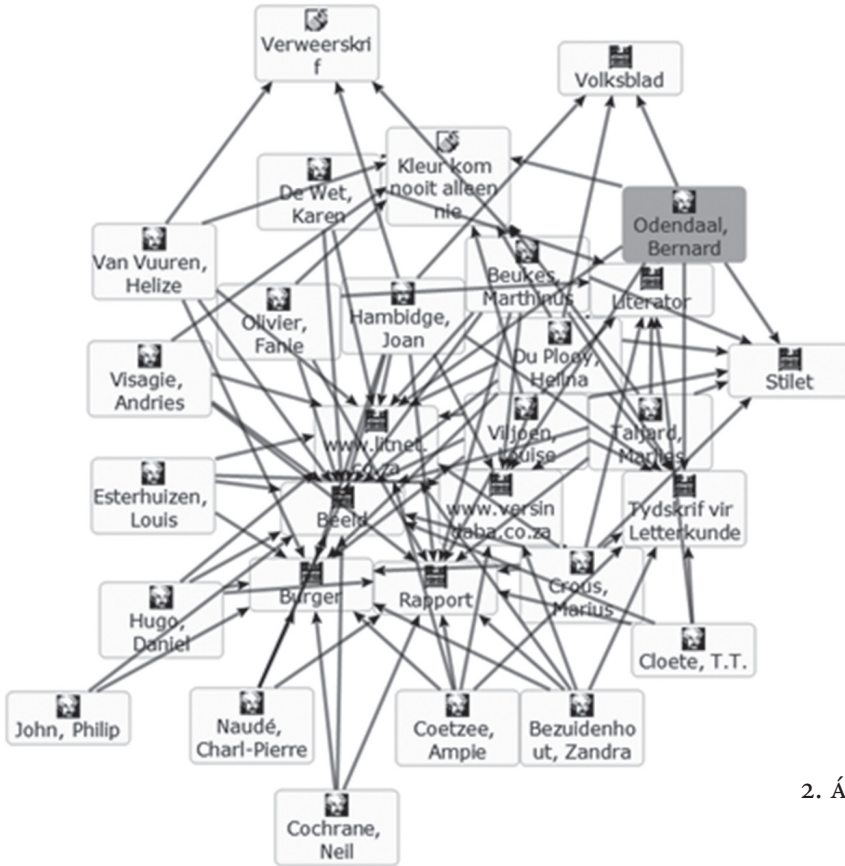
Hálózatelmélet és irodalomtudomány viszonyát a szerző, Burgert A. Senekal úgy gondolja el, hogy a hálózatelmélet új kutatási potenciált jelent az irodalom területén, viszont nem új elméleti bázisként tekint rá, hanem szerinte a hálózatelmélet a már létező irodalomelméleti bázison belül jelenthet új, objektívebb kutatási módszert. (6) Ennek kapcsán a hálózatelmélet egy jelentős előnyére hívja fel a figyelmet: a vizuális reprezentációra (a gráf vagy a szociogramma értelmében), amely lehetővé teszi az irodalmi rendszer modellálását. Amíg a hagyományos rendszerelméleti tanulmányok csupán valamiféle absztrakt rendszerről referáltak, addig a hálózatelméleti vizualizáció konkrétta teszi a rendszert és annak megértését. Egy másik fontos előnye továbbá a hálózatelméletnek az interdisz-

1. ÁBRA

ciplinaritás: az irodalmi rendszerek és kapcsolatok elemzésekor a hálózatok matematikai, biológiai, szociológiai stb. működésének belátásait is mozgósítjuk, s ez nemcsak az egyes tudományterületek közötti éles határokat bontja le, de új lehetőségeket is megnyit saját tudományterületünk számára.

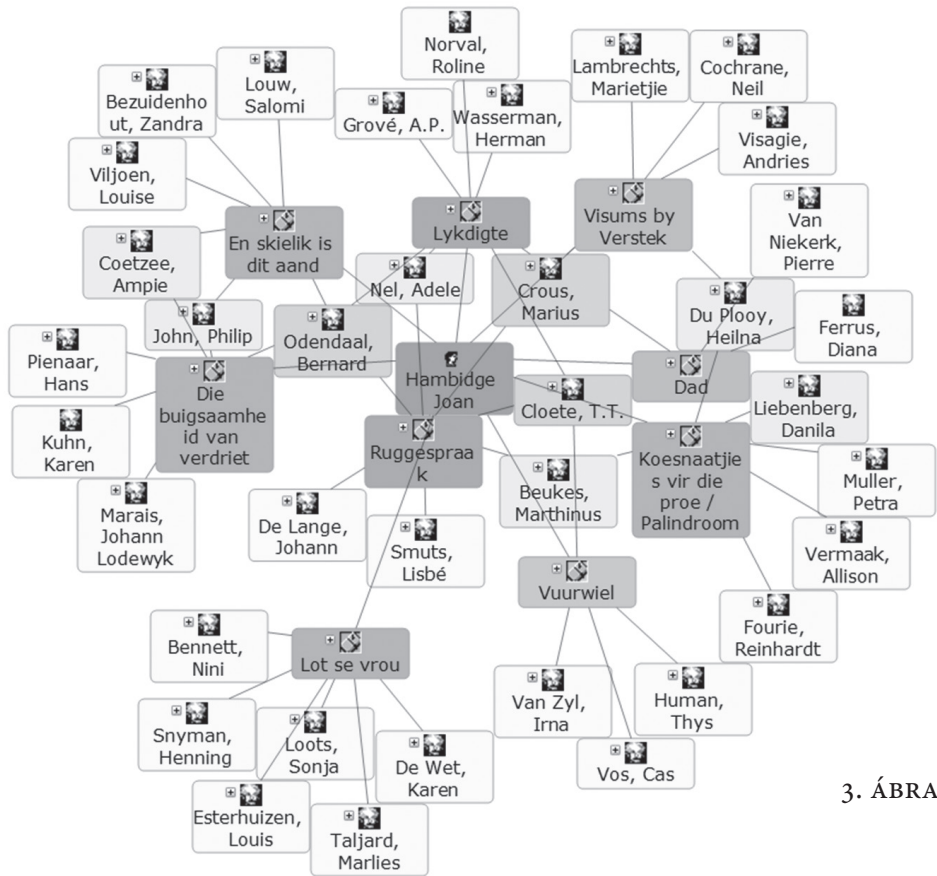
A második fejezet a hálózatelmélet rövid történetébe nyújt betekintést. Kiindulópontként a matematikai gráfelmélet jelenik meg, Leonhard Euler híres könygsbergi hídhálózata, majd pedig Jacob Moreno és Helen Jennings szociometriai technikája, amely a csoportok szerveződésére és az egyénnek azon belül elfoglalt helyére ad választ. Senekal kitér a szociális hálózatok középpontosságának elméletére (Kurt Lewin), a véletlen gráfok koncepciójára, a skálafüggetlenségre (Erdős Pál, Rényi Alfréd), a kisvilág-jelenségre, a Stanley Milgram-féle „hat lépés távolság” elméletére és a „gyenge kapcsolatok” koncepciójára (Mark Granovetter) is. Míg a hálózatelmélet kezdetben leginkább mint matematika-tudomány jelent meg, az 1950-es években az antropológiai kutatásokban Kurt

2. ÁBRA

Lewin, Émile Durkheim és Siegfried Frederick Nadel hívták fel arra a figyelmet, hogy a társadalmak nem monolit entitások, hanem hálózati mintát követnek. Az 1960-as években a szociológia területére helyeződött át a hangsúly, míg a kilencvenes években a fizikában is alapvető jelentőségű kutatások történtek. Senekal természetesen említi a Barabási Albert-László és Albert Réka nevéhez köthető hálózatelméleti fordulatot is, amely a komplex hálózatokat skálafüggetlen hálózatokként határozza meg, s amely – mint ahogy Strogatz fogalmaz – robbanás-szerű fejlődéshez vezetnek a különféle tudományterületeken található komplex hálózatok struktúráinak feltérképezésében.

A kötet harmadik fejezetében az elméleti háttér felvázolását követhetjük nyomon. Senekal megkülönbözteti azokat az elméleteket, amelyek a rendszert mint rendszert tárgyalják, illetve azokat, amelyek a rendszert hálózatként fogják fel. Von Bertalanffyt idézi ennek kapcsán, aki a rendszert olyan elemek csoportjaként definiálja, amelyek kölcsönhatásban állnak egymással. (21) A rendszer ka-

3. ÁBRA

tegoriáján belül megkülönböztetett egyszerű és komplex rendszerek közötti különbség abban áll, hogy míg a komplex rendszerek képesek a környezetükhöz való alkalmazkodásra és az önkorrekcióra, addig az egyszerű rendszerek nem tudják ezt megtenni. Ilyen komplex rendszer a család, fiziológiai perspektívából az emberi test, pszichoszociális perspektívából az emberi test, az agy, az ökoszisztéma, a korporációk, az internet, a civilizáció – és az irodalom is. A szerző Even-Zohart idézi, aki az irodalmi rendszer résztvevői közé sorolja a szerzőket, a kritikusokat, a lapokat, a kiadókat, az irodalmi társaságokat, csoportokat, intézményeket stb. Majd de Wetre utal, aki szerint az irodalom rendszerszerű szemlélete azt is jelenti, hogy a vizsgálat fókuszába az egyes entitások és a köztük lévő, rendszeren belüli dinamikus viszony kerül, az erre történő összpontosítás pedig szemben áll az egyes entitások izolált vizsgálatával. (27) Az irodalomnak mint komplex rendszernek a felfogása egyúttal azt is jelenti, hogy a rendszer egyes elemei megváltoznak a más elemekkel való interakció során. Ezeknek a válto-

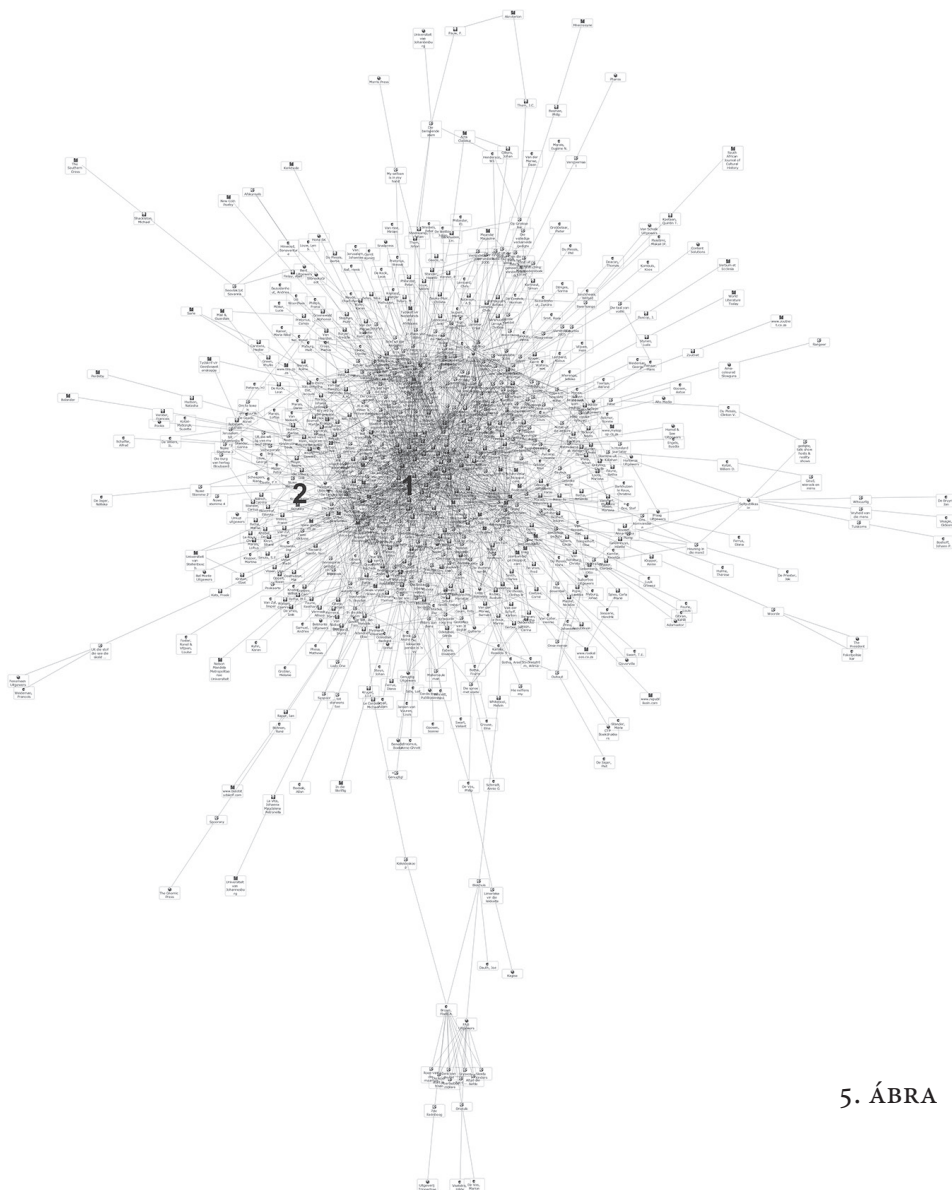
zásoknak a vizsgálata egyúttal azt a belátást vonja maga után, hogy az irodalmi rendszer vizsgálatához nem elegendő az izolált szövegek tanulmányozása. Ez persze nem zárja ki az egyedi szöveg szoros olvasását, viszont nem segít bennünket az irodalomnak mint rendszernek az értelmezésében. Az irodalmi rendszer vizsgálata persze fölvet egy másik kardinális kérdést is. Ha a rendszer egyes elemei interakcióban állnak egymással, akkor megkerülhetetlen, hogy minden viszony a vizsgálat tárgyát képezze. Senekal szerint viszont nem szükséges minden kapcsolat megjelenítése, gyakorlati szempontból elég azokat a kapcsolódási pontokat és hálózati elemeket vizsgálnunk, amelyek vizsgálatunk szűkebb tárgyát képezik. A hálózatelmélet ugyanakkor ebből a szempontból jobban teljesít, mint az eddigi rendszerelméletek: jóval több adatot tud kezelni, és jóval kiterjedtebb viszonyokat képes felrajzolni. Senekal ebben a fejezetben az entrópia és a rendszeren belüli interakciók kérdésével is foglalkozik hálózatelméleti megközelítésben. Even-Zoharra hivatkozva jelenti ki, hogy az irodalmi rendszer a kanonizált szövegek és az irodalmi modellek kanonizált kemény magjából, valamint a perifériából áll. Codde-ra hivatkozva pedig azt állapítja meg, hogy a centrum és a periféria közötti inkorporáció, valamint a konfliktusos és dinamikus viszonyok képesek megakadályozni az irodalmi és kulturális rendszer automatizációját és petrifikációját.

A kötet negyedik fejezete a komplex hálózatok makroszintű tulajdonságaival foglalkozik, s itt tér rá hálózatelméleti vizsgálatának szűkebb tárgyára, az afrikaans költészetet érintő hálózatelméleti értelmezéseire. A 2000–2012 közötti afrikaans költészet rendszerelméleti elemzéséhez a szerző a hálózatokat vizualizálja is. Az afrikaans irodalom hivatkozási hálózata, a költészet hálózata (1. *ábra*: Az afrikaans költészet hálózata 2000–2012), a költők – műveik – kiadók hálózata, valamint a kritikusok és a publikációs felületek, illetve a kritikusok és műveik hálózata mind valóságos hálózatként jelennek meg, melyek középpontjában a sok kapcsolattal rendelkező csomópontok – költők, kritikusok, műveik, kiadók, folyóiratok – találhatók. Ebben a fejezetben tér ki a szerző az ún. Máté-effektusra, amely a valóságos hálózatoknak „a gazdag egyre gazdagabb lesz” elvét írja le, s amelyet az irodalmi rendszer viszonyaira úgy fordít le a szerző, hogy egyrészt a minőség nem garanciája a kanonizációnak, másrészt a kanonizáció nem véletlen folyamat. Hasonlóan külön alfejezetet szentel Lotka törvényének, amely szerint egy tudományterületen a kutatási teljesítmény egy szűk kisebbséghez köthető. Senekal táblázata az afrikaans költészet kutatóiról alátámasztja ezt a törvényt, amely a skálafüggetlen vagy valóságos hálózatok jellegzetességével is összefüggésbe hozható, miszerint ezekben a hálózatokban a centrális csomópontok (2. *ábra*: Az afrikaans költészet hálózatának centruma) nagyobb valószínűséggel építenek további kapcsolatokat, mint a periférikus csomópontok. Külön alfejezetben foglalkozik a fokszám-korreláció [degree correlation] kérdésével, amelynek kapcsán felsorolja a tíz legtöbb kapcsolattal rendelkező afrikaans kritikust és könyvet, s alkalmazza a fokszám-korreláció törvényét az irodalom területén, eszerint: „A

4. ÁBRA

fokszám-korreláció arról győz meg bennünket, hogy a »legitim« kritikusok és irodalomtörténészek »legitim« költőkkel foglalkoznak, és interakciójuk kölcsönösen előnyös.” (69) A hálózateleméleti robusztusság kérdésével szintén külön alfejezetben foglalkozik a szerző. Senekal ennek kapcsán arra koncentrálni, hogy megtalálja az afrikaans költészet kulcsfiguráját, illetve kulcsfiguráit, akiknek kiiktatása-

5. ÁBRA

val az afrikaans költészet hálózata a legjelentősebb veszteségeket szenvedné el. Sorrendben Bernard Odendaal, Joan Hambidge, Louise Viljoen és Marius Crous nevét említi, de Barabási Albert-Lászlóra hivatkozva nem felejt el megjegyezni, hogy bár a valóságos hálózatok sokkal sérülékenyebbek, mint a véletlen hálózata-

tok, mégsem úgy kell elképzelnünk azokat, mint amelyeknek középpontjuk van, nem ül ott egy pók, amely ellenőrizné és figyelemmel tartaná az egész hálózatot.

Az ötödik fejezetben a komplex hálózatok mikroszintű tulajdonságait vizsgálja Senekal. Bevezetesként utal arra, hogy a szociális hálózatok elemzése abból indul ki, hogy minden egyén társadalmi kapcsolatok hálózatában létezik, és pozíciójának vizsgálata elengedhetetlen annak megértéséhez, hogyan működik egyénként. Emirbayerre és Godwinra utalva a hálózatanalízist antikategorikus imperatívusznak nevezi, mivel az emberi tevékenységet nem valamilyen társadalmi osztály, politikai párt, életkor, gender, szociális státusz, vallás, etnicitás, szexuális orientáció vagy pszichológiai predispozíciók termékeként vizsgálja, nem az individuális jellegzetességekre koncentrál, hanem az egyén hálózatban elfoglalt pozíciójára, vagyis azokra a kötésekre, amelyek létezését fenntartják. Ennek kapcsán az irodalom területén azok az egyéni kapcsolatok válnak fontossá, amelyek elemzéséhez három lényeges kategóriát mozgósít a szerző.

A foksám-központiság [degree centrality] fogalma arra utal, hogy egy kapcsolat mennyire aktív, hány csomópontot képes elérni, milyen mennyiségű kapcsolattal rendelkezik. Bár nem minden esetben győz a „minél több kapcsolat, annál jobb” elve, mivel gyakran fontosabb lehet a hálózatban elfoglalt hely, a pozíció, a kapcsolatok minősége – a mennyiség mégis meghatározó elem. Senekal ennek kapcsán táblázatokba foglalja az afrikaans irodalom legtöbb aktív kapcsolattal rendelkező publikációs felületeit (weboldalak, irodalmi periodikák, folyóiratok), könyvkiadóit, költőit, kritikusait, valamint köteteit. Senekal mindegyik táblázat alatt fontosnak tartja megjegyezni, hogy ezek a számok pusztán mennyiségi mutatók, nem minőségiek. Csupán egy esetben van értelme minőségi következtetéseket levonni: a publikációs felületeken általában olyan kritikákat közölnek, amelyek elérnek bizonyos színvonalat. A költők közül a szerző Antjie Krogot emeli ki, akinek a könyvével/könyveivel a legtöbb kritika foglalkozott. Azt is megjegyzi ugyanakkor, hogy az sem mindegy, ki ír kritikát ezekről a könyvekről.

Míg az előző kategória szimplán mennyiségi mutatókkal dolgozott, addig a közöttiség-központiság [betweenness centrality] azzal foglalkozik, hogy mennyire erős egy szerző pozíciója a hálózatban. Vagyis arról van szó, utal Senekal a Zhu–Watts–Chen szerzők által jegyzett publikációra, hogy egy hálózati csomópontnak hány olyan hálózati csomóponttal van kapcsolata, amelyek egymással viszont nem állnak kapcsolatban. (84) A közöttiség központisággal jellemzett kapcsolatokat tartják általában a legfontosabb kapcsolatoknak a hálózatban, ez a „kapuőrző”, amely kontrollálja a hozzáférést a szerveződés vezetőjéhez. Összefüggésbe hozható ez a pozíció Simmel és Merton „teritus gaudens”-konceptiójával, annak a pozíciónak az előnyös helyzetével, amely az emberek között teremt kapcsolatokat. Az irodalmi hálózatban ezek a kapcsolatok jelentik a legjelentősebb strukturális koherenciát, és szállítják a legtöbb új információt a hálózatba, viszont ebben az esetben sincs szó ezeknek a csomópontoknak az

artistikumáról. Senekal ebben az esetben is hierarchikus táblázatokba foglalja a legtöbb „közöttiség központiság”-mutatóval rendelkező publikációs felületek, kiadók, kritikusok, költők csoportját.

A közelség-központiság [closeness centrality] azt a képességet jelöli, hogy milyen gyorsan ér el egy entitás más entitásokat a hálózaton belül, vagyis az útvonalra, a kapcsolatok távolságára utal. Senekal ebből a szempontból több táblázatot közöl, a kötési távolság szempontjából alkotja meg az afrikaans líra első harminc verseskötetének hierarchikus sorrendjét: mint írja, „ezek a verseskötetek töltenek be centrális pozíciót az afrikaans költészet hálózatában, hiszen a legközelebbi távolságban állnak más, erősen középpontban elhelyezkedő kiadókkal, kritikusokkal és publikációs felületekkel. (94) Senekal ezek után, ugyanebből a szempontból, megalkotja a legfontosabb húsz kiadó, publikációs platform, valamint a legfontosabb harminc kritikus hierarchikus táblázatát is. Az afrikaans költészet legfontosabb kiadói ebből a szempontból a Proteus, a Tafelberg és a Human & Rousseau; legfontosabb publikációs felületei a www.litnet.co.za, a Burger és a Beeld; legfontosabb kritikusi Joan Hambidge, Bernard Odendaal és Marius Crous; legfontosabb költői Joan Hambidge, Antjie Krog és Daniel Hugo. Mint látható, Joan Hambidge pozíciója mind a kritikusok, mind a költők között a legfontosabb – Senekal szerint ő „a” centrális figurája az afrikaans költészet hálózatának (3. ábra: Joan Hambidge kritikuszainak hálózata; 4. ábra: Hambidge köteteinek centrális pozíciói az afrikaans irodalom hálózatában).

Az ötödik fejezet végén Senekal nagyon fontos distinkciókat tesz hálózatelméleti felismerései kapcsán. Mint megjegyzi, a fenti értelmezések pusztán azt jelentik, hogy az említett költők, publikációs felületek, kiadók és kritikusok vannak a leginkább összeköttetésben másokkal a hálózat többi részéhez képest, és hogy ez a tény középpontját jelenti a formálódó költészeti kánonnak. A teljes kanonizáció azonban csak akkor következik be, amikor az irodalomtörténetnek is a részévé válnak. Minden hálózatelméleti centralizmus csak strukturális pozícióra utal: ugyanis az említett költők az irodalomtörténetbe a műveikről alkotott szubjektív esztétikai döntések és az irodalmi ízlés nyomán kerülnek be, és nem pusztán a költészet fentebb vázolt hálózataiban elfoglalt pozíciójuk okán. Másrészt azonban a kötetben megalkotott, vizualizált hálózatokban elfoglalt helyük nem véletlen, ez a hely azt jelenti, hogy presztízsük az afrikaans irodalomban jelentős, s ezt az irodalomtörténészeknek is figyelembe kell vennie. Joan Hambidge és Antjie Krog hálózati pozíciói tehát irodalomtörténeti helyük indikátoraivá válhatnak.

A kötet utolsó, hatodik fejezete a *Centrum és marginalitás az afrikaans költészet hálózatában* címet viseli, és a két fogalom meghatározásának nehézségeivel szembesít. Hálózatelméleti szempontból Hoppe és Reinelt észrevételéből indul ki, eszerint sok hálózat jellemzője a mag–periféria-struktúra: míg a hálózat centrumában található domináns csomópontok sok kapcsolattal rendelkeznek, addig a perifériára a viszonylag kevés kapcsolódás jellemző. Senekal az előző

fejezetben említett publikálási felületek, kiadók, kritikusok és szerzők együttes hálózatát közli, majd ebből a hálózatból egymás után emeli ki, mutatja meg vizuálisan is a centrális pozíciót betöltő entitásokat, külön kiemelve azok közül a publikálási felületeket, valamint a kiadókat, a kritikusokat és végezetül a szerzőket. Senekal mindezek után teszi fel a kérdést: miért van az, hogy bizonyos kötetek központi szerepet töltenek be ebben a hálózati elrendezésben, míg más kötetek a periférián helyezkednek el. (113) Heilna du Plooy *In die landskap ingelyf* című verseskötetének centrumközeli és Joan Hambidge centrális pozíciójának különbségeire mutat rá: a publikálási felületek nagyságára, a könyv által megszólított, mozgósított kritikusok számára is kitérve. Hambidge központi helyzetét ezek után marginális afrikaans szerzőkkel, majd az ugyancsak jelentős szerzőnek számító Antjie Krog hálózati helyével hasonlítja össze. Ez utóbbi kapcsán meglepő lehet, hogy Hambidge mennyivel inkább centrális figurája az afrikaans költészet hálózatának, mint Krog. Ugyanakkor – vonja le a konklúziót Senekal – természetesen ez nem azt jelenti, hogy Hambidge jobb költő, mint Krog. A fentiek csak azt mutatják, hogy Hambidge-nak az afrikaans költészet hálózatán belül jobb kapcsolatai vannak, mint Krognak. (120) (5. ábra: Hambidge [1] és Krog [2] pozíciója.)

Senekal ebben a fejezetben további példákat hoz a centrális és a marginális pozíció elkülönítésének érdekében. Konklúziója, hogy az irodalmi rendszer belső felépítését döntően határozzák meg olyan tényezők, hogy ki ír egy kötetről, és hogy ez a kritika hol jelenik meg, vagyis a centrális pozíció a kapcsolatok kapcsolatainak és azok kapcsolatainak a kapcsolatai felől érthetőek meg, a kánonban elfoglalt pozíció a rendszer más „játékosainak” pozíciójától függ. (125) Végezetül a szerző arra a kérdésre, hogy hol található a valóságos irodalmi hálózatokban a centrum és a marginalitás határa, egy sajátos megoldást javasol. Véleménye szerint a gazdag kapcsolódási vonalakkal rendelkező központi mag és az alacsony huzalozású periféria között szükséges a félig centrális, félig marginális pozíciók elkülönítése. Ezek az elkülönítések a szerző szerint fontos szerepet játszhatnak például az irodalomtörténet-írásban, amely olyan szerzőkre és szövegekre fókuszál, melyek az irodalmi hálózat centrumában helyezkednek el.

Burgert A. Senekal könyve jelentős kísérlet a hálózatelmélet produktív hasznosítására az irodalom területén. A kötet hálózatelméleti megalapozottsága kiválóan mondható, azonban éppen irodalmi hasznosíthatósága tekintetében vet fel több kérdést is. Ugyanis – mint arra maga a szerző is utal – csupán kvantitatív, mennyiségi adatokkal dolgozik. Ez az eljárás nem számol az irodalomtudomány olyan 20. századi felismeréseivel, amelyek döntő módon szólnak bele az értelmezés kérdéseibe. A kvantitatív adatok ugyanis nem igazán teszik lehetővé a szövegek hermeneutikai és történeti pozícióinak tudatosítását. Ráadásul Senekal a kánonértelmezést célozza meg vizsgálataival: a kánon azonban egyrészt temporális természetű, másrészt eleve az értelmezettséget feltételezi, harmadrészt pedig párhuzamos kánonok is léteznek. A kérdés az, hogyan vehetik figyelembe a Senekal által mozgósított

mennyiségi mutatók, csomópontok és centrális hálózati pozíciók például az irodalom minőségi kérdéseit. Ha nem tudjuk figyelembe venni a kiadók minőségét, a költők életművéről szóló kritikák elméleti megalapozottságát, ha pusztán mennyiségi szempontok mentén generálódnak a hálózatok és a hálózatban elfoglalt helyek, akkor az például a „jó kapcsolatokkal rendelkező, termékeny, sőt túltermelő tisztas közepszer” (saját meghatározás) irodalmának rendkívüli módon kedvez. Végül pedig, ha már mennyiségi szempontokat mozgósító kánonértelmezésről van szó, akkor az olyan esetekben, mint az ún. egykötetes szerző, a fiatalon elhunyt író vagy a saját korukban marginális alkotók, egyenesen kontraproduktívnak tűnhet ez a vizsgálati módszer. Senekal hálózatelméleti értelmezéseit éppen ezért lenne szükséges kiegészíteni az irodalomtudomány hermeneutikai felismeréseivel.